

kralja Žigmunda i turska osvajanja. Iako je Hrvatska u pojedinim atlasima Europe nastalim krajem 19. i početkom 20. stoljeća bila prilično dobro zastupljena i objektivno smješšana u srednjoeuropske i mediteranske prostore, tijekom ovog stoljeća njezina se sudbina, u skladu s ukupnim političkim procesima, povezivala uglavnom s balkanskim i širim istočnim prostorima. Iako ne treba isključiti niti ovu, smještajem uvjetovanu, usmjerenost, ipak je srednjoeuropska i mediteranska usmjerenost njena povijesna dominantna. Ona je izrasla iz gotovo tisućljetne pripadnosti Hrvatske srednjoeuropskim političkim jedinicama (Ugarsko-hrvatsko kraljevstvo, Habsburška monarhija) i jedinstvenoj katoličkoj zajednici. Ova dva temeljna čimbenika nailazila su na razumijevanje ranijih kartografa, ali pogledamo li suvremena kartografska izdanja, Hrvatska je vrlo slabo zastupljena unutar tih prostornih okvira. Donekle je to i naša krivica. Stoga je prilog „Povijesni atlas“ od velikog značaja jer budući zapadni priređivači atlasa gube svaki argument za moguće izostavljanje Hrvatske iz zemljovida, barem što se srednjeg vijeka tiče, jer sada mogu konzultirati (nema većih jezičnih barijera jer se prilog temelji na univerzalnim ilustrativnim i tehničkim simbolima izrađenim majstorskom rukom I. Jurkovića) i predstaviti Hrvatsku i njene srednjovjekovne komunikacije i urbana središta. Time bi se izbjegla tradicionalna prazna bjelina na zemljovidima kojom je Hrvatska u takvim atlasima bila zastupljena (u najboljem slučaju bili su prikazani Zagreb, Zadar, Split i Dubrovnik).

Kažimo, na kraju, da visoku znanstvenu vrijednost dopunjuju pregledni i bogati popisi literature i izvora, kazala imena i pojmova, te popis ilustracija na kraju knjige.

Knjiga L. Čoralić *Put, putnici, putovanja* značajan je doprinos hrvatskoj medievistici, napisana je u skladu sa suvremenim znanstvenim načelima i predstavlja prvu sintezu o trokutu svakodnevnih dinamičkih odnosa cestovnih komunikacija, čovjeka i događaja u srednjovjekovnoj Hrvatskoj. Ona nije dovršena, konačna cjelina i mnogi će stručnjaci zaključiti da se niz ideja i problema postavljenih u studiji moraju dalje razmatrati. Knjigu krase snaga mladalačkog entuzijazma autorice, otvorenost raznovrsnim idejama, hrabrost postavljanja pitanja i gipkost u davanju odgovora na što se mnogi stariji i iskusniji povjesničari često ne mogu odlučiti. Ova je knjiga oslobođena krutosti u pisanju pa je stoga i znatno čitkija i razumljiva običnim ljudima, amaterima i zaljubljenicima u prošlost pa vjerujemo da će naići na zanimanje šire čitalačke publike izvan uobičajenih akademskih krugova.

Zoran LADIĆ

BRIBIR U SREDNJEM VIJEKU

(Tonči BURIĆ et al., *Bribir u srednjem vijeku /Bribir in the Mediaeval Period/*, 3. promijenjeno izdanje, Split, 1996, 92 str.)

Knjiga *Bribir u srednjem vijeku*, ukusno dizajnirana i s mnoštvom popratnih fotografija i crteže, te nekoliko karata, tiskana je u svom trećem

izdanju povodom otvaranja istoimene izložbe u Šibeniku čiji muzej ove godine slavi 70-godišnjicu postojanja.

Osobita vrijednost knjige, valja to napomenuti na početku, jest u paralelnom prijevodu teksta na engleski jezik, čime se naša spomenička baština predstavlja široj znanstvenoj publici u svijetu.

Knjiga započinje prilogom "Povijesno-arheološki pregled" (7-16) autora T. Burića koji najprije iznosi zemljopisne osobine prostora na kojem je nastao srednjovjekovni Bribir. Zbog svog strateškog položaja Bribirska glavica je "još od prapovijesnih vremena postala važan naseobinski punkt" (8), što potvrđuju arheološki nalazi iz razdoblja neolita. U antičko vrijeme ovdje je izrastao liburnski *oppidum* imena Varvaria oko kojeg su nastala naselja tvoreći širu zajednicu (*civitas*). U vrijeme rimske vlasti nad ovim područjem Varvaria stiče položaj municipija zbog privredno-političkog značaja. Događaji izazvani seobom naroda namijenili su Varvariji sličnu sudbinu kao i većini antičkih naselja na istočnoj jadranskoj obali, pa je ona razorena u avaro-slavenskim navalama. U ranom srednjem vijeku, prostor Bribira ponovno oživljava i Bribir kao *castrum* postaje središte istoimene županije, te se spominje u djelu *De administrando imperio* i kraljevskim poveljama iz 11. stoljeća. Za razdoblje od 7. do 11. stoljeća arheološki materijal je vrlo oskudan, a od izuzetnog su značenja starohrvatske nekropole iz 9. do 12. stoljeća koje ukazuju na "rodovsku strukturiranost bribriskog življa" (13).

Autor se nešto opširnije osvrće na razdoblje od početka 12. stoljeća kada se u Bribiru postavljaju "čvrsti temelji moći Bribiraca" (13), a vrhunac je ove obitelji u vrijeme Pavla Šubića čiji uspon započinje 1272. i traje do njegove smrti 1313. godine. Novo razdoblje u povijesti Bribira započinje 1523. godine kada postaje granična utvrda Osmanlija. Godine 1684. Venecija preotima Bribir i tu se naseljava novo stanovništvo iz Bosne koje početkom 18. stoljeća formira novo naselje u podnožju Bribirske glavice.

M. Zekan autor je priloga "Historijat istraživanja" (17-22). U vrijeme osnivanja Kninskog (od 1893. godine Hrvatskog) starinarskog društva 1887. godine započinju pripreme na iskapanju lokaliteta, a samo iskapanje započinje L. Marun 1910. godine. Autor detaljno iznosi faze iskapanja kao i probleme vezane uz financijsku podršku arheološkim istraživanjima u vrijeme Kraljevine Jugoslavije. Drugo razdoblje istraživanja započinje 1959. godine i traje neprekidno punih 30 godina, a u njemu su sudjelovali S. Gunjača, J. Korošec, M. Suić i Š. Batović. Arheološka iskapanja potvrđuju nekoliko tisuća godina dugu povijest lokaliteta Bribira. Bogatstvo arheološke baštine lokaliteta moći će se u cjelosti valorizirati tek kada se izvrše potpuna istraživanja, budući da je do sada istražena svega 1/5 prostora.

U prilogu "Arhitektura i skulptura" (23-36) autor T. Burić govori o fortifikacijama, profanoj arhitekturi te sakralnoj arhitekturi i skulpturi na lokalitetu Bribira. Analizira obrambeni sustav Bribira (*Varvariae*), razmatrajući njegov razvoj u srednjem vijeku kada je izgrađena kula na Dolu do tursko-mletačkih ratova u 16. i 17. stoljeću. Govoreći o stambenoj srednjovjekovnoj arhitekturi na Bribiru, autor napominje da je ona "još uvijek slabo istražena" (26). Za sada se može reći da su se srednjovjekovne stambene zgrade prilično oslanjale na antički predložak. U dijelu o sakralnoj arhitekturi autor govori o crkvama koje su otkrivene na ovom lokalitetu: gotička crkva sv. Ivana, romanička crkva sv. Spasa, gotička crkva sv. marije na Dolu gdje su

pokopani članovi obitelji Šubića. Srednjovjekovna skulptura s Bribira može se grupirati u tri skupine: ulomci predromaničkog namještaja, nekoliko ranoromaničkih fragmenata, te nalazi rane gotičke skulpture iz franjevačke crkve i samostana na Dolu.

V. Bakulić autor je priloga "Bribirska rotunda" (37-39) u kojem iznosi svoj prijedlog trolisne rekonstrukcije predromaničke osmerolisne crkvice sv. Marije iz 9. stoljeća čiji se ostaci nalaze pod temeljima današnje crkve sv. Joakima i Ane.

"Pet srednjovjekovnih nekropola Bribira" (41-54) prilog je autora M. Zekana. Autor pregledno iznosi opis nekropola koje su smještene na sljedećim lokalitetima: Vratnice, Novi Put, Groblje, Dol i Tjeme. Ove nekropole nastale su u srednjem vijeku, dvije (Vratnice i Novi Put) izvan bedema antičkog grada, a tri (Groblje, Tjeme i Dol) unutar grada i povezane uz srednjovjekovne crkvice. Vrlo je vrijedan i ilustrativan prilog karata svih pet nekropola, te karta cijelog prostora srednjovjekovnog lokaliteta Bribira.

V. Delonga autor je priloga "Keramika" (55-68) u kojem razmatra keramički materijal pronađen na bibrirskom kompleksu u razdoblju od 7. do kraja 15. stoljeća. Osobito se osvrće na analizu dviju glavnih skupina keramičkih proizvoda: posude kuhinjske namjene grube fature i stolnu keramiku. Autor napominje da su neophodna daljnja istraživanja keramičkih ostataka na bibrirskom lokalitetu, osobito primjenom metode terenske stratigrafije. V. Delonga također je autor priloga pod nazivom "Staklo" (69-72) u kojem govori o predmetima kućnog, stolnog stakla pronađenog na lokalitetima Dol i samostanskog kompleksa sv. Marije. Veliki je broj nalaza fragmenata čaša, svjetiljki i boca, koji potvrđuju "živu trgovinu staklenim porizvodima koji su se dovozili iz sjevernojadranskih staklarskih botega (Venecij-Murano) tijekom 14. i 15. stoljeća" (72) u komune na istočnoj jadranskoj obali odakle su se trgovinom širili u kontinentalno zaleđe.

"Metalni proizvodi" (73-78) prilog je autora M. Dragičevića. U prilogu autor govori o poljodjelskom oruđu (srpovima, motikama, kosama, lopatama i dr.) koje se pojavljuje od 8. stoljeća i ukazuje na poljodjelski karakter bibrirskog prostora. Govoreći o predmetima praktične namjene autor razmatra nalaze noževa, ključeva, dijelova opreme za konja i konjanika (ostruge, potkove), oružja (strelice, mačevi, buzdovani). Autor upozorava da raznolikost pronađenih predmeta kao i njihova kvaliteta pokazuju visoku razvijenost srednjovjekovnog kovačkog zanata. Cjelovitosti i svestranosti doprinose i prilozi "numizmatika" (79-84) i "Sfragistika" (85-86) autora V. Delonge u kojima su izneseni podaci o tipovima novca pronađenim na lokalitetu Bribira (bizantski, ugarski, veronski, splitski, venecijanski, novci banova Mikca i Stjepana Babonića, te novac kovan u vrijeme Pavla Šubića), te o pečatnjacima Pavla Šubića i Pavla I. Bibrirskog.

Na kraju M. Zekan je izradio opširnu "Bibliografiju" (87-92) radova povezanih uz istraživanje tisućljetne povijesti Bribira, koja seže od radova I. Lučića, D. Farlatija te zaokuplja pažnju znanstvenika s raznih područja u neprekinutom slijedu do današnjih dana.

Može se, ukratko, zaključiti da ova knjiga, koja se odlikuje interdisciplinarnim pristupom tematici i sveobuhvatnom analizom, predstavlja vrlo vrijedan doprinos boljem razumijevanju vrijednosti jednog od naših najvažnijih i

najbogatijih srednjovjekovnih lokaliteta. Isto tako, ona postaje nezaobilazna literatura u daljnjim istraživanjima tisućljetne prošlosti Bribira.

Zoran LADIĆ

SENJSKI USKOCI

(Catherine Wendy BRACEWELL, *Senjski uskoci: piratstvo, razbojništvo i sveti rat na Jadranu u šesnaestom stoljeću*, Barbat, Zagreb, 1997., 319 str.)

U izdanju zagrebačke izdavačke kuće "Barbat" objavljena je 1997. godine knjiga *Senjski uskoci: piratstvo, razbojništvo i sveti rat na Jadranu u šesnaestom stoljeću* autorice Catherine Wendy Bracewell, profesorice na školi slavenskih i istočnoeuropskih studija Sveučilišta u Londonu, zapravo prijevod djela *The Uskoks of Senj: Piracy, Banditry and Holy War in the Sixteenth-century Adriatic* koje je objavljeno još 1992. godine u izdanju Cornell University Press. Riječ je o monografskoj obradi uskočke problematike sa stajališta socijalnohistorijskog pristupa temi. Knjigu se preveli Nenad Popović i Mario Rossini, a predgovor hrvatskom izdanju napisao je prof. dr. Ivo Banac.

Povijest senjskih uskoka obrađena je u ovoj knjizi u devet poglavlja. Nakon zahvala i napomena glede konvencija i kratica, u prvom, uvodnom poglavlju (str. 3-20) autorica ukratko predstavlja senjske uskoke na razmeđu triju carstava (Habsburška monarhija, Venecija i Osmansko carstvo) na istočnoj obali Jadrana i u njezinom zaleđu u 16. stoljeću, tj. daje tematsko određenje uskočke problematike u prostoru i vremenu, analizira različite moguće pristupe u njezinom proučavanju i interpretaciji, a osvrće se i na izvore za povijest senjskih uskoka.

Drugo je poglavlje (str. 21-52) posvećeno smještanju uskokâ u kontekst pograničnog svijeta u dodirnom prostoru podijeljenog kršćanstva i islama u 16. stoljeću. Turska su osvajanja u 15. i 16. stoljeću dovela do izgradnje pograničnih obrambenih sustava u tom prostoru iz kojih se razvila Vojna krajina. Stalni sukobi na granicama i oko njih predstavljali su osnovu, među ostalim, i za pojavu uskokâ. Autorica analizira učinak osmanske invazije, rasvjetljuje sukobe i zajedništva na granicama te prikazuje pogranične vojne sustave i posebno ulogu Klisa i Senja (važna uskočka središta) u Vojnoj krajini do sredine 16. stoljeća. Nasuprot tradicionalnom uvjerenju o početku povijesti senjskih uskoka padom utvrde Klis 1537. godine, ona ukazuje na postojanje elemenata uskočkog djelovanja u Senju već od 1520-ih godina.

U trećem poglavlju (str. 53-87) autorica se bavi podrijetlom i brojnošću uskokâ i posebno motivima, odnosno razlozima zašto je netko htio (ili morao) postati uskokom. Ti su motivi, sudeći prema knjizi, bili doista brojni i različiti. Unatoč stalnoj diferencijaciji između starih Senjana i došljakâ (uglavnom osnova za novačenje uskokâ), ni prvi nisu bili bez ikakva učešća u uskočkom ratovanju tijekom 16. stoljeća. Uskocima su, nadalje, pristupali izbjeglice pred ratom i bjegunci pred turskom tiranijom ali i bjegunci s mletačkog teritorija, demobilizirani vojnici i mornari, razni prijestupnici, pustolovi i svi oni kojima se uskočki način života iz raznih razloga mogao činiti primamljivim.